

Історія науки

УДК 930.24:631.582
(477)»18/20"
© 2012

Н.П. Коваленко,
кандидат сільсько-
господарських наук

Державна наукова
сільськогосподарська
бібліотека НААН

ОСНОВИ СІВОЗМІН У СИСТЕМАХ ЗЕМЛЕРОБСТВА УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX–XXI СТ.

Визначено роль українських учених-аграріїв у формуванні науково-організаційних основ розвитку та вдосконалення сівозмін у системах землеробства України другої половини XIX–XXI ст.

Історія розвитку наукових основ побудови і застосування сівозмін у системах землеробства формує та доповнює національну історію науки й техніки України. Нині актуальним є аналіз історичного значення науково-практичних знань про розвиток і вдосконалення сівозмін, оскільки він дає змогу розробити рекомендації виробництву з використанням найефективніших елементів минулого в сучасній аграрній справі та прогнозувати їх на майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню організації становлення й удосконалення сівозмін як основний ланці землеробства приділяли увагу багато вчених. У їхніх працях доведено високу ефективність застосування сівозмін за певного насичення та розміщення сільськогосподарських культур у різних ґрунтово-кліматичних умовах України [10, 11, 16].

Значну цінність у дослідженні історії розвитку та вдосконалення сівозмін у системах землеробства мають фундаментальні праці вчених України, присвячені багатогранним аспектам їх впровадження та освоєння, залежно від напрямку та спеціалізації. До них належать наукові праці професора П.І. Бойка, спрямовані на дослідження проблем вирощування кукурудзи в інтенсивних сівозмінах [2], біологічної та екологічної ролі сівозмін [1]; академіка НААН Є.М. Лебедя стосовно організації сівозмін інтенсивного землеробства степової зони України [6] та багато ін.

Мета роботи — здійснити комплексний історико-науковий аналіз організації та застосування сівозмін, а також внесок вітчизняних вчених-аграріїв у розвиток та вдосконалення наукових основ чергування сільськогосподарських культур другої половини XIX–XXI ст.

Методи досліджень. У процесі виконання роботи використано принципи історичної достовірності, об'єктивності та системності; загальнонаукові методи — аналіз, синтез, типологізацію; міждисциплінарні — структурно-системний; історичні — проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний; джерело- та архівознавчий.

Результати досліджень. У царській Росії розвиток агрономічної науки розпочався у середині XVIII ст., про що свідчать праці видатних учених: А.Т. Болотова (1738–1833), І.М. Комова (1750–1792), М.Г. Павлова (1793–1840) та ін. [9]. Професор Московського університету М.Г. Павлов видав 5-томний «Курс сільського господарства», який тривалий час був основоположним підручником для підготовки агрономів, а плодозміну він називав законом природи і вважав її найпридатнішою для сільського господарства, але не заперечував подальшого її вдосконалення [7].

У 2-й половині XIX ст. різні аспекти впровадження сівозмін у своїх працях розглядали провідні вчені-аграрії: В.Р. Вільямс (1863–1939), К.К. Гедройц (1872–1932), О.М. Енгельгардт (1832–1893), О.С. Єрмолов (1846–1917), А.Є. Зайкевич (1842–1931), Д.І. Менделєєв (1834–1907), Д.М. Прянишников (1865–1948), К.А. Тимірязєв (1843–1920), М.М. Тулайков (1875–1938), С.М. Усов (1796–1859) та ін. [10]. Професор Петербурзького університету С.М. Усов довів помилковість ототожнення понять «система землеробства» і «сівозміна», наголошуючи, що за однакової системи землеробства може бути низка сівозмін. Він «відновив» легітимність положення А.Т. Болотова і І.М. Комова про сівозміну як засіб збереження рівня родючості ґрунту [16].

У 2-й половині XIX ст. в країнах Західної Європи почали широко застосовувати плодозмінні сівозміни, а в 1867 р. О.В. Советов (1826–1901), І.О. Стебут (1833–1923) та інші вчені почали розвивати теорію плодозміни, пристосовану до природних умов Росії [7]. Узагальнивши багатовіковий досвід практичного землеробства, а також досягнення агрономічної науки, Д.М. Прянишников виділив 4 причини потреби чергування культур у сівозміні — хімічні, фізичні, біологічні та економічні [9].

Загальним недоліком цих та інших публікацій того часу є положення стосовно розроблення сівозмін з наукового погляду російських учених. Ці праці було спрямовано на підвищення авторитету і могутності Російської імперії, оскільки дослідженням українських учених приділяли недостатньо уваги.

На особливу увагу заслуговують наукові праці радянського періоду, коли історію розвитку сівозмін розглядали з українознавчих позицій. Їм притаманна ідея виділення особливого внеску українських учених у дослідження застосування сівозмін у системах землеробства України. У 1921 р. з метою забезпечення раціонального ведення господарства на основі вільного

користування сільськогосподарськими ресурсами було започатковано перехід України до нової економічної політики [3]. У ці роки тогочасні аграрні фахівці почали приділяти велику увагу вирощуванню інтенсивних сільськогосподарських культур у сівозмінах для колективних господарств [8], селянським господарствам, де переважали трипільні сівозміни (пар, озимі культури, ярі культури) [12, 13]. Основними їхніми недоліками були відсутність зелених і соковитих кормів для утримання худоби та висока забур'яненість полів [5]. Великого значення під час організації земельної площі надавали громадським сівозмінам [14, 15], які дали змогу позбутися відсталого трипілья та рябопілья, установити правильне чергування культур й ефективно вирощувати просяні культури [4].

Дослідження 30–80-х років XX ст. відроджували аграрну історію використання сівозмін різних типів і видів на основі інтенсифікації землеробства [2, 6]. Особливої уваги набувають публікації часу отримання незалежності колишніми радянськими республіками та сучасності, в яких має місце об'єктивне наведення матеріалу, що стосується як українських, так і зарубіжних видань [1, 11].

Висновки

Сучасний розвиток України потребує визначення в аграрній сфері реальної ситуації з упровадженням ефективних науково обґрунтованих сівозмін для сучасних систем землеробства, адаптованих до нинішніх ринкових відносин.

Здійснення комплексного історико-науково-

го аналізу організації та застосування сівозмін, а також внесок вітчизняних учених-аграріїв у розвиток та вдосконалення наукових основ чергування сільськогосподарських культур другої половини XIX–XXI ст. має велике значення для розвитку сільського господарства України.

Бібліографія

1. Бойко П.І. Біологічна та екологічна роль сівозмін у землеробстві/П.І. Бойко. — Сер. 9. — К.: Знання, 1990. — 48 с.
2. Бойко П.І. Кукурудза в інтенсивних сівозмінах/П.І. Бойко. — К.: Урожай, 1990. — 144 с.
3. Десятый съезд РКП(б). — 1921, март. — Отчет: стенограмма. — М., 1963. — С. 2.
4. Калініченко В.В. Земельна громада/В.В. Калініченко//Історія українського селянства: Нариси в 2 т. — К.: Наук. думка, 2006. — Т. 2. — 653 с.
5. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження/В.В. Калініченко. — К.: Основа, 1997. — 400 с.
6. Лебідь Є.М. Сівозміни при інтенсивному землеробстві/Є.М. Лебідь, І.І. Андрусенко, І.А. Пабат. — К.: Урожай, 1992. — 224 с.
7. Общее земледелие/Под ред. С.А. Воробьева. — М.: Колос, 1964. — 439 с.
8. Панченко П.П. Земельне питання та аграрні реформи в Україні: доба 1917–1940 років/П.П. Панченко, Г.О. Глазунов, М.В. Присяжнюк. — К., 2011. — 483 с.
9. Пастушенко В.О. Сівозміни на Україні/В.О. Пастушенко. — К.: Урожай, 1972. — 360 с.
10. Примак І.Д. Раціональні сівозміни в сучасному землеробстві/І.Д. Примак, В.Г. Рошко, Г.І. Демидась. — Біла Церква: БДАУ, 2003. — 384 с.
11. Сайко В.Ф. Сівозміни у землеробстві України/В.Ф. Сайко, П.І. Бойко. — К.: Аграр. наука, 2002. — 146 с.
12. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 4, спр. 80, арк. 45.
13. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 9, спр. 229, арк. 10.
14. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 10, спр. 701, арк. 110.
15. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 9, спр. 698, арк. 144.
16. Юркевич Є.О. Агробіологічні основи сівозмін Степу України: монографія/Є.О. Юркевич, Н.П. Коваленко, А.В. Бакума. — Одеса: ВМВ, 2011. — 237 с.